

Ткачук Леоніла Миколаївна,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: inohodez@ukr.net

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – конкретизувати зміст категорії «геополітичний простір» та обґрунтувати систему геополітичних відношень. Це дозволить розглядати геополітичний простір у якості середовища розвитку географічних систем.

Методика дослідження полягає в аналізі трактувань категорій «геопростір», «політичний простір», «геополітичний простір» провідними іноземними та вітчизняними вченими. Порівняльний аналіз підходів вчених політологів та географів дозволив конкретизувати параметри геополітичного простору і актуалізувати зміст поняття «геополітичне відношення».

Результати. Функціональний політичний простір «накладається» на географічний, синтезується з ним, і знаходить нову якість у вигляді геополітичного простору. Територіальні відношення у синтезі з політичними набувають форми геополітичних відношень. Геополітичне відношення розглядається як ключова синтетична категорія геополітики і політичної географії. Геополітичні відношення формують структуру геополітичного простору.

Наукова новизна. Новизна підходу, реалізованого в даному дослідженні, полягає у визначенні сутності геополітичного простору через геополітичні відношення. У статті виявлені різновиди геополітичних відношень за характером взаємодії у просторі (речовинно-енергетична та інформаційна); розкриті атрибутивні характеристики геополітичних відношень, визначені рівні й масштаби їх дослідження.

Практична значимість. Геополітичні відношення, що сформовані під час взаємодії елементів політичної сфери з інтегральним геопростором, видозмінюють середовище (умови) розвитку різних видів людської діяльності. Їх дослідження дає змогу збагатити уявлення про просторові закономірності розвитку різних сфер людської діяльності, зокрема і туризму.

Ключові слова: політичний простір, геополітичний простір, геополітичні відношення.

Ткачук Леонила Николаевна
кандидат географических наук, доцент

Киевский национальный университет
имени Тараса Шевченка, г. Киев, Украина,
e-mail: inohodez@ukr.net

ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель статьи - конкретизировать содержание категории «геополитическое пространство» и обосновать систему геополитических отношений. Это позволит рассматривать геополитическое пространство в качестве среды развития географических систем.

Методика. Методика заключается в анализе трактовок категорий «геопространство», «политическое пространство», «геополитическое пространство» ведущими иностранными и отечественными учеными. Сравнительный анализ подходов ученых политологов и географов позволил конкретизировать параметры

геополитического пространства и актуализировать содержание понятия «геополитическое отношение».

Результаты. Функциональное политическое пространство «накладывается» на географическое, синтезируется с ним, и обретает новое качество в виде геополитического пространства. Территориальные отношения в синтезе с политическими приобретают форму геополитических отношений. Геополитическое отношение рассматривается как ключевая синтетическая категория геополитики и политической географии. Геополитические отношения формируют структуру геополитического пространства. Научная новизна.

Новизна подхода, реализованного в данном исследовании, заключается в определении сущности геополитического пространства через систему геополитических отношений. В статье выявлены разновидности геополитических отношений по характеру взаимодействия в пространстве (вещественно-энергетические и информационные), раскрыты атрибутивные характеристики геополитических отношений, определены уровни и масштабы их исследования.

Практическая значимость. Геополитические отношения, сложившиеся во время взаимодействия элементов политической сферы с интегральным геопространством, видоизменяют среду (условия) развития различных видов человеческой деятельности. Их исследование позволяет обогатить представление о пространственных закономерностях развития различных сфер человеческой деятельности, в том числе и туризма.

Ключевые слова: политическое пространство, геополитическое пространство, геополитические отношения.

UDC 911.3:32

Tkachuk Leonila Mikolayvna,
candidate of geography sciences, associate
professor

Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: inohodez@ukr.net

THE GEOPOLITICAL SPACE AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC INVESTIGATION

Purpose. The purpose of the article is to specify the content of "geopolitical space" and to reveal the system of geopolitical relations. It allows considering the geopolitical space as a sphere of geographical systems' operation.

Methods. The research methodology lies in analyzing of interpretations of notions of "geospace", "political space", "geopolitical space" by the top ukrainian and foreign scientists. A comparative analysis of the approaches of political scientists and geographers allowed to specify the parameters of the geopolitical space and actualize the concept of "geopolitical relations".

Results. The political space overlaps the geographical, synthesizes it, and finds a new quality in the form of a geopolitical space. Territorial ratios in the synthesis with the political take the form of geopolitical relations. The geopolitical relation is considered as a key synthetic category of geopolitics and political geography. The geopolitical relations form the structure of the geopolitical space.

Scientific novelty. The novelty of the approach, implemented in this study, is to determine the nature of the geopolitical space through a system of geopolitical relations. The article reveals the types of geopolitical relations by the nature of the interactions (physical and energy or information). The attributive characteristics of geopolitical relations are disclosed, the levels and scopes of their research are determined.

The practical significance. Geopolitical relations, formed by the interaction of the elements of the political sphere with integral geospace, modify the environment (conditions) of different kinds of human activity. Their study allows enriching the understanding of the spatial patterns of development of various spheres of human activity, including tourism.

Keywords: political space, geopolitical space, geopolitical relations.

Постановка проблеми. Сучасний етап цивілізаційного розвитку характеризується низкою економічних та соціальних феноменів, таких як: радикальне прискорення технічного прогресу, випереджаючий розвиток сектору послуг та інформації, зміна мотивів і характеру людської діяльності, імплементація нового типу виробничих ресурсів, модифікація соціальної структури і становлення нового міжнародного порядку. Це потребує осмислення та зумовлює розвиток новітніх напрямів політико-географічних та геополітичних досліджень. Донедавна політична географія концентрувалася на поясненні особливостей політичного життя та політичних процесів на певній території системою географічних чинників. Нині ж спостерігається переорієнтація фокусу уваги політичної географії, трансформація її об'єктно-предметної сутності на користь інтерпретування географічних процесів і систем з урахуванням чинників політичних. Зокрема пропонується розглядати геополітичний простір, сформований композицією геополітичних відношень, в якості середовища розвитку актуальних форм територіальної організації людської діяльності, зокрема туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Переосмислення класичних геополітичних ідей в контексті сучасних реалій пропонують як зарубіжні дослідники, такі як: П. Бурдьє [1], Дж. Егню [9], М.В. Каледін [4], В.О. Колосов [5], К. Е. Аксенов, А.Б. Єлацков [3], Ю. Н. Гладкий, Д. М. Замятін так і вітчизняні науковці – М.С. Дністрянський, В. Медісон, С.В. Трохимчук, О.І. Шаблій [7], В.І Стафійчук [6], Б.П. Яценко [8]. Однак потребує подальшого розвитку та уточнення зміст категорії «геополітичний простір», зокрема недостатньо висвітленою лишається взаємодія політичної сфери з іншими компонентами інтегрального геопростору і система географічних, за своїм характером, відношень, що при цьому виникають.

Формулювання цілей статті. У статті розглядаються різні підходи до трактування поняття геополітичний простір. Її метою є обґрунтування системи геополітичних відношень, що дозволить розглядати геополітичний простір у якості середовища розвитку туристичних систем різного масштабу. Для цього: 1) виявлено розбіжності у трактуванні поняття геополітичний простір політологами і географами; 2) розкрито сучасні підходи до предметної сутності політичної географії; 3) виявлено сутність геополітичних відношень, наведено їх типологію.

Виклад основного матеріалу. Географічний простір – фундаментальна категорія географії, яка, однак, залишається дискусійною.

У вітчизняній географії традиційно існує два різних підходи до її трактування. Зокрема, геопростір розуміється як форма буття об'єктів, що самоорганізуються, та як математико-геометрична формалізація відношень, що виникають в процесі їх розвитку та взаємодії. Однак, при наявному плюралізмі думок, беззаперечне досягнення географічної науки в тому, що геопростір, за будь-якого з підходів, постає як сукупність планетарно локалізованих сутностей та відношень між ними, на відміну від філософського трактування простору як контейнера, порожнього вмістилища для речей.

Що стосується геополітичного простору, то розбіжностей у трактуваннях ще більше. Політологи акцентують увагу на тому, що політичний простір (сфера) є широким поняттям, що охоплює всю існуючу сукупність політичних явищ і відносин, як виражених в фізичному просторі (геопросторі), так і позапрострових у вузькому сенсі цього слова (тобто таких, що існують лише в метапросторі, у «просторі ідей»). Отже, політичний геопростір - проекція політичної сфери життя суспільства на земну поверхню, яка надає йому «фізичний» характер, розкриваючи вплив середовища на політику. Насправді ж, і це відмічається багатьма вченими-геополітиками, функціональний політичний простір не просто «накладається» на географічний, а синтезується з ним, отримуючи нову якість у вигляді геополітичного простору.

За М.В. Каледіним, геопростір, з яким має справу політична географія, це багатомірна єдність матеріального субстракта планетарних сфер – природної, економічної, соціальної, етнічної, політичної, екологічної, ідеологічної та інш. – в умовах якої здійснюється різноманітна діяльність суспільства, зокрема політична [4]. Суспільно-географічні простори (політичний, економічний, конфесійний та інш.) у свою чергу складаються з різних компонентів, що мають свої територіальні проекції. Це зокрема: суб'єкти, функціональна інфраструктура, індивідуальна і масова свідомість, специфічні форми діяльності, ресурсне середовище даної діяльності. Один з п'яти зазначених компонентів може бути провідним, тоді як інші об'єднуються з ним за допомогою специфічних відносин. Так, для політичної географії і геополітики провідним є простір політичної діяльності, який може розглядатися як разом з іншими чотирма, через систему внутрішньо- та міжкомпонентних зв'язків, так і самотійно. Таким чином, політичні відносини мають територіальну проекцію, тобто певним чином розподілені і структуровані в географічному просторі, а одже є геополітичними, і разом з політичною діяльністю формують політико-географічний простір. Політико-географічний простір - це не просто середовище політичної діяльності (в тому числі фізико-географічне), але і сама ця діяльність, взята з атрибутивної точки зору [4]. До нього потраплять як усі «прив'язані» до Землі політичні феномени, так і політичні феномени, для форм існування і прояву яких значну або навіть визначальну роль відіграє їх залученість до географічних (територіальних) відношень. Іншими словами,

геопросторовий вимір визначає змістовні і сутнісні параметри багатьох політичних феноменів, в той же час багато політичних феноменів відображаються в геопросторі [3]. Саме подібний перетин явищ і цікавить політичну географію та геополітику.

Іноземні дослідники, у свою чергу, відзначають важливість географічного підходу до дослідження феноменів політичної сфери життя суспільства. Один із засновників концепції соціального простору П. Бурдьє відзначав, що соціальні структури і дистанції конвертуються в фізичний простір в більш-менш деформованому вигляді за допомогою присвоєння ділянок простору і натуралізації соціальних відносин [1]. Дж. Егню у концепції «політико-географічних місць» [9], з одного боку визначає політико-географічне місце як осередок політичного простору, як поле суспільних взаємодій на різних ієрархічних рівнях, від локального до глобального. З іншого - акцентує увагу на просторовому контексті, ефекті місця, обґрунтовуючи територіальні відмінності, які виникають у ході політичних процесів [8].

Глобальний геополітичний простір є граничним об'єктом дослідження як для геополітики, так і для політичної географії (на глобальному рівні політико-географічний простір збігається з геополітичним). При цьому політичні феномени мають окремі геопростори, що складаються з власного внутрішнього геопростору і геопростору (поля), що зазнає суттєвого зовнішнього впливу. Саме в цьому сенсі можливо вживання терміна «простір» у множині. Аналогічний випадок – силові поля, що генеруються суб'єктами міжнародних відносин та визначаються їх здатністю здійснювати свій геополітичний інтерес, є частковими геополітичними просторами, які тільки взаємодіючи (пронизуючи і накладаючись), а не простою сумою, формують глобальний геополітичний простір.

У сучасному світі спостерігається кардинальне ускладнення геополітичної структури через розширення кола акторів міжнародних відносин, посилення взаємозалежності та формуванні глобальних мереж, як актуальної форми просторової організації суспільства. В таких умовах, елементарними абстрактними об'єктами політико-географічного дослідження стають геополітичні відношення, тоді як геополітичний простір трактується як простір геополітичних відношень. Це відображає актуальний вектор розвитку політико-географічних досліджень у бік інтерпретування географічних процесів і систем з урахуванням політичних чинників, на противагу класичним геополітичним концепціям, де політичні феномени трактувалися з урахуванням чинників географічних.

Територіальні відношення у синтезі з політичними набувають форми геополітичних відношень. Названі компоненти, злившись в одне, не просто додають свої параметри, а завдяки принципу емерджентності утворюють об'єкт зовсім іншої якості зі своїми властивостями і параметрами. З'являються специфічні поняття, які не можуть бути типізовані ні як чисто

географічні, ні як чисто політичні. Наприклад, «анклав», «окупація», «адміністративно-територіальна одиниця», «сфера впливу». У комплексі різних геополітичних відношень сплетіння обох компонентів стає ще більш складним і динамічними.

Геополітичні відношення різняться за характером взаємодій у геопросторі (речовинно-енергетична та інформаційна). Геополітичні відношення інформаційного типу відображають зв'язки між локалізованими політичними структурами і не залежать від характеру проміжних просторів. Це зв'язки типу «об'єкт - об'єкт», важливішу роль відіграє якість об'єктів, ніж їх розташування. Такими є відношення: іміджеві, союзницькі, компліментарності, оцінки, подібності та відмінності [3]. На противагу виділяються геополітичні відношення цілковито залежні від характеру проміжного геопростору, зв'язки типу «об'єкт – територія - об'єкт». Вони найчастіше пов'язані з речовинно-енергетичними взаємодіями: транспортні зв'язки, військові дії, міграції та інш. [3]. У даному контексті особливої ваги набувають протяжність, характер і багатоваріантність просторових «трас» взаємодії. Окремими випадками серед них можуть бути геополітичні відношення, для яких суттєвим є наявність/відсутність бар'єрів (транскордонне співробітництво, ізоляція). Методологічно важливо розглядати геополітичні відношення в контексті різних рівнів і масштабів. Такий підхід є традиційним для суспільної географії. По-перше – в контексті інших геополітичних і географічних відносин того ж регіону або геополітичної системи. По-друге – в контексті умов глобального, регіонального і локального геополітичних просторів. А також у «історичному» розрізі – в контексті множинних варіантів минулого розвитку та можливих сценаріїв майбутнього.

Серед геополітичних відношень виділяються не тільки дійсні, а й потенційні, а також «реліктові» відношення. Крім того, виходячи з діалектичної єдності політичного буття і політичної свідомості, їх можна розділити на матеріальний і ідеологічний (ментальний) рівні [3]. Останній включає геополітичні відношення в сфері політичної свідомості. Для зовнішнього спостерігача «суб'єктивні» геополітичні уявлення є досить об'єктивними, які потрібно досліджувати, бо вони безпосередньо впливають на геополітичний процес. В. А. Дергачов, наприклад, надає їм таку значимість, що навіть сам геополітичний простір визначає через геополітичні відношення, що об'єднують людей «панідеєю» [2]. В останні десятиліття набула широкого поширення «критична геополітика». Її підхід заснований саме на вивченні геополітичного сприйняття простору політичними діями, спільнотами і творцями геополітичних доктрин.

Отже, структура геополітичного простору формується на матеріально-фізичний і ідейно-духовний засадах одночасно. У функціональному політичному просторі можна виявити деякі «згущення» - кластери політичних відносин, які в проекції на геопростір, відповідають не тільки соціальним групам, а й територіями держав, а також територіям, що знаходиться під контролем недержавних суб'єктів геополітичного

процесу. Тієї ж особливостію володіють і масові когнітивні простори – їх характер часто обумовлений культурними особливостями, пов'язаними з тими чи іншими територіальними спільнотами [3].

Геополітичний простір є складовою інтегрального геопростору, поряд з економічним, соціальним, фізичним. Взаємне накладання компонентів створює диференціацію інтегрального геопростору – суспільно-економічних та природних умов діяльності. Таким чином, можна стверджувати, що геополітичні відношення, тобто такі, що сформовані під час взаємодії елементів політичної сфери з інтегральним геопростором, видозмінюють середовище (умови) розвитку різних видів людської діяльності. З іншого боку, логічно припустити, що геополітичний простір (як складова інтегрального), у свою чергу, трансформується у результаті політичної діяльності, спрямованої на перетворення неpolітичних сфер геопростору (для економічних, культурних та інших неpolітичних потреб). Територіальні відношення беруть участь в конструюванні геополітичних незалежно від первісної мети їх формування. Особливо інтенсивно цей процес відбуваються у кластерах, центрах політичної діяльності (на глобальному рівні – глобальних містах). Так, наприклад, розвиток туризму у прикордонних районах сусідніх держав може сформувати сталі економічні за своїм характером міжнародні зв'язки, що потенційно може призвести до трансформації геополітичного простору, зокрема створення транскордонного регіону. Таким чином, об'єктом політико-географічного дослідження може бути система політичних факторів, що через формування геополітичних відношень, впливає на розвиток різних сфер людської життєдіяльності. Такого роду дослідження стають дедалі актуальнішими у все більш глобалізовану світ, де політичні рішення приймаються все більшим колом акторів, які за рахунок технологічного прогресу мають змогу значно розширити територіальні межі власних силових полів, формуючи мережеві структури планетарного масштабу.

Висновки. Кардинальне ускладнення геополітичної структури через посилення взаємозалежності та розширення кола акторів міжнародних відносин вимагає перегляду традиційних підходів та напрямів геополітичних та політико-географічних досліджень. В умовах, коли перспективна модель світоустрою все частіше описується концепцією геополітики взаємодії, а політико-географічні дослідження концентруються на інтерпретації географічних процесів з урахуванням політичних чинників, елементарними абстрактними об'єктами політико-географічного дослідження стають геополітичні відношення, а геополітичний простір, відтак, трактується як простір геополітичних відношень. Геополітичні відношення, що сформовані під час взаємодії елементів політичної сфери з інтегральним геопростором, видозмінюють середовище (умови) розвитку різних видів людської діяльності. Їх дослідження дає змогу збагатити уявлення про просторові закономірності розвитку різних сфер людської діяльності, зокрема і туризму.

Список використаних джерел

- 1.Бурдьё П. Физическое и социальное пространства // Бурдьё П. – СПб.: Алетея, 2007. – 288 с.
- 2.Дергачев В.А. Геополитика. Учебник для вузов / В.А. Дергачев — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 526 с.
- 3.Елацков А. Б. Политическое геопространство как объект исследования. III. Пространство геополитических отношений / Елацков Алексей Борисович // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 7. Геология. География. — № 4 – 2013. – С. 152-163.
- 4.Каледин Н. В. Политическая география: истоки, проблемы, принципы научной концепции. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. 164 с.
- 5.Колосов В. А. Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, Н.С. Мироненко. — М.: Аспект Пресс, 2002. – 479 с.
- 6.Стафійчук В. І. Методологічні підходи в геополітиці / В. І. Стафійчук // Економічна і соціальна географія. Наук. Зб. – К., 2007. – Вип. 57. – С. 26-32.
- 7.Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. // Шаблій О.І — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 444 с.
- 8.Яценко Б. П. Особливості територіально-політичних систем національного і транснаціонального рівня (до проблем концепції географічних місць) / Б. П. Яценко // Геополитика и экогеодинамика регионов. – Симферополь, 2014. – Т. 10, вып. 2. – С. 69–72.
- 9.Agnew J. Geopolitics: Re-visioning World Politics / John Agnew. – London and New York: Routledge , 2003. – 154 p.

Список литературы:

- 1.Бурдьё П. Физическое и социальное пространства // Бурдьё П. – СПб.: Алетея, 2007. – 288 с.
- 2.Дергачев В.А. Геополитика. Учебник для вузов / В.А. Дергачев — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 526 с.
- 3.Елацков А. Б. Политическое геопространство как объект исследования. III. Пространство геополитических отношений / Елацков Алексей Борисович // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 7. Геология. География. — № 4 – 2013. – С. 152-163.
- 4.Каледин Н. В. Политическая география: истоки, проблемы, принципы научной концепции. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. 164 с.
- 5.Колосов В. А. Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, Н.С. Мироненко. — М.: Аспект Пресс, 2002. – 479 с.
- 6.Стафійчук В. І. Методологічні підходи в геополітиці / В. І. Стафійчук // Економічна і соціальна географія. Наук. Зб. – К., 2007. – Вип. 57. – С. 26-32.
- 7.Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник / Шаблій О.І . — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. — 444 с.
- 8.Яценко Б. П. Особенности территориально-политических систем национального и транснационального уровня (к проблемам концепции географических мест) / Б. П. Яценко // Геополитика и экогеодинамика регионов. – Симферополь, 2014. – Т. 10. Вып. 2. – С. 69–72.

References

- 1.Burdyo P. Fizicheskoe i sotsialnoe prostranstva [The physical and social space]. St. Petersburg, 2007. 288 p.
- 2.Dergachev V.A. Geopolitika. Uchebnik dlya vuzov [Geopolitics]. Moscow, 2004. 526 p.

3. Elatskov A. B. Politicheskoe geoprostranstvo kak ob'ekt issledovaniya. III. Prostranstvo geopoliticheskikh otnosheniy [Political geospace as the object of study. III. Space of geopolitical relations] . Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya 7. Geologiya. Geografiya . St. Petersburg, 2013, Is.4, pp. 152-163.
4. Kaledin N. V. Politicheskaya geografiya: istoki, problemy, printsipy nauchnoy kontseptsii [Political Geography: sources, problems, principles of scientific concepts]. St. Petersburg, 1996. 164 p.
5. Kolosov V. A., Mironenko N.S. Geopolitika i politicheskaya geografiya [Geopolitics and Political Geography]. Moscow, 2002. 479 p.
6. Stafilychuk V. I. Metodologichni piddhodi v geopolitiku [Methodological approaches in geopolitics]. Ekonomichna i sotsialna geografiya. Kiyv, 2007, Is.57, pp. 26-32.
7. Shabl'y O.I. Osnovi zagalnoyi suspilnoyi geografiyi [Fundamentals of general social geography]. Lviv, 2003. 444 p.
8. Yatsenko B. P. Osoblivosti teritorialno-politicheskikh sistem natsionalnogo i transnatsionalnogo rivnya (do problem kontseptsii i geograficheskikh mist) [Features of territorial and political systems of national and transnational level (to the problems of geographical places' concept)] Geopolitika i ekogeodinamika regionov. Simferopol, 2014, Vol. 10, Is.2, pp. 69– 72.
9. Agnew J., 2003. Geopolitics: Re-visioning World Politics. Routledge.